

Q u a d,

helliget

M A R E N O T T O H A L D,

paa hendes 24de Aars Födselsdag,

den 29de August 1852,

med Venskab og Taknemmelighed,

fra

en oprigtig Ven.

A R E N D A L.

Bøker og trykk fra Arendals første trykkeri

Bøker av Jacob Aall

Nils Voje Johansen

Litt rundt etableringen av *N.C. Halds Bogtrykkerie*

Terje Bodin Larsen

Et utvalg bøker og trykk fra Arendals første trykkeri (1832-1840)
samt et utvalg bøker av Jacob Aall

Utgitt i anledning Næs Jernverksmuseums seminar

Kunnskap og opplysning - til nytelse og nytte...

Tvedestrand/Arendal 9. - 10. desember 2011

Litt rundt etableringen av *N.C. Halds Bogtrykkerie*

Av Nils Voje Johansen

Da Niels Christian Hald i 1832 etablerte *N.C. Halds Bogtrykkerie* var det et av de første provinstrykkeriene i landet. De fire stiftshovedstadene (Christiania, Trondhjem, Bergen og Christiansand) hadde naturligvis hatt trykkerier i en årrekke, men ut over dette var det tynt med trykkerier før 1830. På Ekset ved Volda hadde lensmann Sivert Aarflot i 1808 opprettet et trykkeri som han hadde bygd selv, og i 1816 hadde Carl Fredrik Rode etablert seg med trykkeri i Drammen.

"Anlæg et lidet smukt Bogtrykkerie"

En skulle kanskje forvente at det i kjølvannet av begivenhetene i 1814 ble etablert mange trykkerier, ikke minst som en følge av at sensuren var opphevet. I grunnlovens §100 ble det sågar slått fast at "Trykkefrihed bør finde Sted. Ingen kan straffes for noget Skrift af hvad Indhold det end maatte være, som han har ladet trykke eller udgive". Det ble imidlertid ingen oppblomstring av trykkerier, og en av grunnene var nok de store økonomiske problemene landet og befolkningen slet med etter flere år med krig og krisetilstand. De økonomiske problemene varte ved, og først mot slutten av 1820-årene kom en økonomisk oppgang. Dette falt sammen med en økende politisk interesse og aktivitet i landet. Med grunnloven av 1814 hadde mange fått stemmerett, og etter hvert ble det klart at man kunne få økt innflytelse ved å organisere seg. I 1831 grunnla Peder Pedersen Soelvold avisa *Statsborgeren* i Christiania. Her argumenterte han blant annet for at bøndene måtte velge sine egne representanter til Stortinget. Hans innsats hadde ganske sikkert betydning for at antallet bonderepresentanter økte ved stortingsvalgene i 1832 og 1835. I tillegg gikk Soelvold i rette med stortingsmenn som ikke innfridde forventningene, og det gjaldt uansett hvilken stand de tilhørte. I forlengelsen av demokrati og valg var det behov for arenaer hvor det var mulig å debattere saker av offentlig interesse og betydning. Denne utviklingen var del av en europeisk bevegelse der det vokste fram en liberal offentlighet i det borgerlige samfunnet. Det var typisk unge, intellektuelle menn som gikk foran, og trykkerier fikk i denne sammenheng en viktig rolle.

I 1828 var det fortsatt kun to provinstrykkerier i Norge. I Christiania var det riktig nok et snaut dusin trykkerier, men allikevel følte man behov for flere, noe Henrik Wergeland tok til orde for. Den unge, fremadstormende dikteren var en studievenn av Engelbregt Hald fra Arendal, og de to hadde brevkontakt etter at Engelbregt reiste hjem til sin fødeby. Wergeland sendte blant annet bøker til sin venn for at han skulle selge dem i Arendal, men han ønsket også mer. I begynnelsen av november 1828 skrev han et morsomt brev til sin nygifte venn der han blant annet foreslo at vennen skulle bli forlegger og selv opprette et trykkeri: "Speculeer ikke uden paa Forlæggeri. Anlæg et lidet smukt Bogtrykkerie i Arendal". Noen måneder senere, i januar 1829, skrev han igjen og fortalte at dersom han fikk eksamen i mai, ville han besøke Engelbregt. Han fantaserte da om at han selv skulle komme til Arendal for å sette opp et trykkeri. "Hør ellers – jeg vil frie i Arendal – bestemt! bestemt! Men hun maa have saamange Penge at jeg kan kjøbe et Bogtrykkerie. Gjerne en Enke, naar hun har Grunker og saa store Sønner at de kan være Sættere. Hvis Saadan findes, saa giv hende et lidet Vink, saa hun kan jage dem i Lære strax, saa Alt medeengang kan komme igang." Det ble selvsagt ikke noe av dette, men det viser i alle fall at Niels Christian Hald mot slutten av 1820-årene ble eksponert for idéen om å anlegge et boktrykkeri i Arendal.

Provinstrykkerier

Wergeland var imidlertid bare en av mange som gikk med slike tanker. Tiden var øyensynlig moden for etablering av provinstrykkerier, og førstemann ut var Peter Fredrik Feilberg. I 1829 etablerte han et trykkeri i Skien. For å sikre driften grunnla han også avisa *Skiens Ugeblad*. Dette var en ganske utbredt strategi, i tilknytning til trykkerier ble det ofte utgitt aviser eller tidsskrifter. Den store bølgen av nyetableringer startet imidlertid først i 1832 da ikke mindre enn tre nye trykkerier så dagens lys, et i Arendal, et i Fredrikshald og et i Stavanger. I de kommende syv årene økte antallet kraftig, blant annet fikk Moss, Larvik, Overhalla, Christiansund, Lillehammer og Tønsberg sine første trykkerier. I 1840-årene økte antallet ytterligere, og mot slutten av 1840-årene var det mer enn 25 provinstrykkerier i Norge. Det ser imidlertid ut til at trykkeriet i Arendal skilte seg ut når det gjaldt utstyr, antall utgivelser og kvalitet.

I 1834 utgav Johan Sebastian Welhaven diktet *Norges Dæmring*. Her tar han for seg det kulturelle nivået i landet, og alle byene får hard medfart av dikterens penn. Arendal kommer likevel noenlunde hederlig fra oppgjøret, her finner Welhaven i det minste at man streber mot noe bedre. Etter å ha beskrevet Kristiansand som en halvdød hval på land, retter han blikket mot Arendal:

Men stiftets Engel flyer fra dette Fængsel,
 og *Arndal* vinker ham med laurbærblade,
 med al sin færske Glands i Sort paa Hvidt;

her har dog Tanken et Slags Takt, en Længsel,
 og i et jevnt poetisk Mæreridt
 dog Drømmen om Pegasers Gallopade.

Det var altså det nystartede trykkeriet som gav Welhaven håp om noe bedre – til tross for at ikke alt som utkom var like bra. Det lille trykkeriet med "sin færske Glands i Sort paa Hvidt" ble altså lagt merke til, og det var spesielt aktivt de første årene etter at det var etablert. En tilsvarende positiv vurdering av trykkeriet ser vi også i verket *Norge, fremstillet i lithographerede Billeder efter Naturen* utgitt av Peter Frederik Wergmann. Da bind to utkom i 1837 ble Arendal omtalt, og Wergmann avsluttet med disse ordene: "Arendal har, Hovedstaden naturligviis undtagen, i den senere Tid udmærket sig ved en større litterær Virksomhed, end Norges øvrige Stæder, en Følge af, at flere Videnskabsmænd opholde sig i eller i Nærheden af Byen."

Hva var det som hadde skjedd i Arendal i tiden mellom Wergelands oppfordring og Welhavens vurdering? Og hva var det som bidro til at etableringen av trykkeriet i

Arendal ble så vellykket? For å nærme oss disse spørsmålene skal vi først si litt om de to personene som var sentrale ved opprettelsen av trykkeriet, nemlig Niels Christian Hald og Niels Mathias Aalholm.

To unge menn

Niels Christian Hald ble født i Arendal 19. august 1808. Faren var kjøpmann Niels Hald, eier av blant annet Barbu gård. Moren var Inger Marie Fahsland, datter av en lokal skipsreder. Etter først å ha fått noe skolegang i Arendal borgerskole, ble han sommeren 1822 innskrevet ved Christiania katedralskole hvor også hans to år eldre bror Engelbregt var elev. To år senere sluttet han på katedralskolen, mot rektors anbefaling, for å få privatundervisning og dermed forkorte skoletiden. Den som da underviste ham var Henrik Ancher Holmboe, en yngre bror av matematikeren Bernt Michael Holmboe og filologen Christopher Andreas Holmboe. I 1826 ble han dimittert til universitetet, og etter anneneksamen valgte han å studere teologi. Hald var allerede forlovet med Maren Otto Fürst i Arendal, og han forsøkte derfor å forsette studiet. Dette slet visstnok så på øynene at han etter legens råd avbrøt studiene mot slutten av 1828 og vendte tilbake til Arendal. I den forbindelse sendte Wergeland med ham bøker som Engelbregt skulle selge i Arendal. I det medfølgende brevet skriver han: "Med Nilsemand 50 Exemplarer af – see Selv – gode Engelbreth! I Christiansand er ogsaa 50; men den lille patriotiske Satanas [sic] Arendal sluger nok ligesaamange." Engelbregt hadde i august 1828 giftet seg med Sophie Dedekam og hadde overtatt Barbu gård etter at faren var avgått ved døden tidligere på året. Også Niels Christian hadde fått en betydelig arv. Han giftet seg sommeren etter med Maren Otto Fürst, og paret bosatte seg på Tangen gård, Fürstfamiliens standsmessige eiendom på Hisøy. I 1830 fikk de sitt første barn, Inger Marie Birgithe, og hun ble 17. juni døpt i Øyestad kirke. Blant fadderne finner vi Andreas Faye som sammen med Niels Christian Hald hadde studert teologi ved universitetet i Christiania. Faye var fra 1829 ansatt som lærer ved Arendal middelskole takket være skolens overlærer, senere stortingsmann og statsråd, Otto Vincent Lange. Lange var svigersønn til Jacob Aall og dessuten en venn av Faye. Niels Christian Halds syn ble etter hvert bedre, og han bestemte seg derfor for å fullføre teologiutdannelsen. I januar 1831 dro han til Christiania for å ta privatundervisning, og han avla eksamen 31. august og tok den praktiske prøven 11. september 1831. Muligens traff han i disse dagene også Henrik

Wergeland som den 4. september kom til Christiania fra Arendal med dampskipet *Constitutionen* etter et besøk hos Engelbregt Hald. Etter avlagt eksamen kunne den nyutdannede teologen høsten 1831 vende fornøyd hjem til kone og barn i Arendal.

Niels Mathias Aalholm ble født i Arendal 20. juni 1811. Foreldrene var skipper, kjøpmann og trelasthandler Mathias Schrøder Aalholm og Karen Kjær. Etter først å ha fått privatundervisning ble han 9 år gammel elev ved Arendal borgerskole hvor også Niels Christian Hald var elev. Etter eget utsagn var det lite å hente før skolen i 1824 ble middelskole og Otto Vincent Lange ble skolens overlærer. Etter seks år gikk Aalholm ut av skolen og arbeidet deretter et par år i farens forretning før han sommeren 1829 fikk lov til å reise utenlands. Fra juli 1829 oppholdt han seg først i Rouen og deretter i Honfleur hvor han var volontør hos sin syv år eldre fetter Mathias Ullern. Denne fetteren var sønn av Martin Ullern og Ellen Taur Aalholm og hadde i en alder av 16 år kommet til Normandie hvor han hadde lært seg handelsfaget. I 1828 flyttet han til Honfleur, en liten havneby på den sørlige bredden av Seinens utløp. Her ble han delaktig i flere firmaer som drev med trelasthandel. Ved hjelp av Ullerns forbindelser i Norge ble Honfleur etter hvert en ledende havn for trelastimport fra Norge. Her oppholdt altså Niels Mathias seg ett års tid for å få merkantil opplæring. I tillegg utvidet han sine språkkunnskaper og ble godt kjent med fransk litteratur. I det hele ble den unge Niels Mathias sterkt påvirket av sitt oppholdt, ikke minst av inntrykkene fra julirevolusjonen. Denne oppstanden var rettet mot regjeringen til Karl 10 og ordonnansene av 25. juli 1830. Her ble det blant annet innført innskrenkning av stemmeretten og innskrenkninger i ytrings- og trykkefriheten. Politiet begynte snart å beslaglegge opposisjonelle avisers lokaler og trykkpresser, noe som utløste opptøyer. Den 29. juli flyktet kongen til England og abdiserte. Kort etter denne hendelsen vendte Aalholm hjem til Arendal. Her tok han opp igjen arbeidet i farens forretning, men han var nå sterkt preget av fransk tankesett. Hans interesser gikk dessuten mer og mer i litterær retning. Ved siden av handelsvirksomheten skrev han dikt og arbeidet dessuten på en samling fortellinger. Hans påvirkning fra julirevolusjonen kan vi blant annet se i diktet *Polen* som ble publisert i *Morgenbladet* sommeren 1832. Her kommenterer han oppstanden i Polen som varte fra november 1830 til oktober 1831. Oppstanden vendte seg mot den russiske tsaren som etter Wienerkongressen styrte over deler av Polen. Russland slo

imidlertid ned oppstanden, og mange polakker måtte rømme landet. I et brev til *Morgenbladet* bad Aalholm dem trykke diktet om de ulykkelige polakker, siden deres skjebne måtte interessere enhver frisinnet nordmann. I diktet skriver han blant annet:

Sin bedste Kraft de offred', Frihed! dig!

Dit Banner var den Krands, hvorfor de strede!

Men rædsomt hæved Stormens Vover sig,

Og sorte Magter henad Valen skrede.

Her ser vi at Aalholm fulgte med i begivenhetene ute i Europa, og han var grepet av frihetstanken. Diktet bør for øvrig leses sammen med to samtidige dikt som også omhandler oppstanden i Polen, Henrik Wergelands *Det befriede Europa* og Johan Sebastian Welhavens *Republikanerne*.

Fra idé til bevilling

Høsten 1831 tok Niels Mathias Aalholm opp kontakten med sin gamle skolekamerat Niels Christian Hald. Hald var nå gift med en barndomsvenninne av Aalholm, Maren Otto Fürst. Aalholm ble en hyppig gjest på Tangen gård, og snart ble han også introdusert for Halds ungdomsvenn, Andreas Faye. De tre dannet høsten 1831 et selskap hvor de møttes en gang om uken hjemme hos Faye for å diskutere litteratur og tidens aktuelle spørsmål. Det var sannsynligvis på disse møtene at idéen om å etablere et trykkeri vokste frem. Aalholm strevde på denne tiden med å få utgitt en samling fortellinger i Christiania, og det må derfor ha virket forlokkende å få et trykkeri i Arendal. Sammen hadde de dessuten mye av det som skulle til for å lykkes. Hald hadde kapital til investeringene og Aalholm hadde nese for litteratur og var interessert i selve forretningsdriften. Faye har sikkert medvirket i diskusjonene, og han visste at Jacob Aall på Næs Verk gikk med planer om å starte en skriftserie. Faye hadde dessuten i 1831 fått utgitt sin første bok, *Norges Historie til Brug ved Ungdommens Underviisning*, den første historiebok til bruk i skolen. Han hadde i tillegg denne

sommeren vært på en lengre utenlandsreise og var da blitt inspirert til å fortsette et arbeid han hadde startet flere år tidligere, innsamling og nedskrivning av norske sagn. Det burde derfor være mulig å få i stand flere interessante utgivelser ved et lokalt trykkeri. I tillegg ville Aalholm og Hald utgi en avis i tilknytning til trykkeriet samt at Aalholm ville drive en bokhandel.

De første sonderingene gjorde Aalholm i begynnelsen av november 1831. Han sendte da brev til faktor Christian Gerhard Tøttrup i Christiania og ba om svar på en del praktiske spørsmål knyttet til driften av et boktrykkeri. En faktor var den tekniske lederen av trykkeriet, den som kunne selve trykkerfaget. Tøttrup hadde i mai 1829 blitt faktor i Lehmanns boktrykkeri, et av landets fremste trykkerier. Jakob Lehmann var på dette tidspunktet død, men trykkeriet ble videreført av hans enke.

Men det var ikke nok å ville starte et trykkeri, man måtte også ha tillatelse av kongen. Halds søknad er datert 28. november 1831, og i den vektlegger han at Arendal ikke hadde noe trykkeri og at alt, "endogsaa det Ubetydeligste der ønskes trykket, som Connossementer, Adressebrever, Placater", måtte sendes til stiftets eneste trykkeri i Christiansand eller endog helt til Christiania. Begge deler var både kostbart og tidkrevende. Et trykkeri i Arendal ville avhjelpe dette samt at det ville gi mulighet til å trykke nyheter fra inn- og utland som var viktige for handel og annen økonomisk virksomhet. Dessuten fremhevet Hald at trykkeriet ville gi mulighet til å utgi skrifter av allmenndannende karakter innen så vel vitenskapens som kunstens områder, noe som var i tråd med regjeringens bestrebelse. Halds trykkeri fikk dessuten en lokal forankring ved at byens representantskap i en uttalelse gikk inn for prosjektet. Her heter det blant annet at et trykkeri ville bidra til "Udgivelsen af et ugentlig Blad eller Avis af politisk og merchantilsk Indhold". De pekte dessuten på at Arendal kanskje lå bedre til enn noe annet sted i landet for et slikt avisprosjekt, siden stedet hadde en utbredt skipsfart og gode handelsforbindelser med utlandet.

Søknaden ble behandlet i januar 1832, og mot slutten av måneden fikk Niels Christian Hald tillatelse til å opprette et trykkeri på følgende betingelser:

1) at hand i Overeenstemmelse med Placat af 3de Januar 1783 lader sit Bogtrykkerie bestyre af en i Bogtrykkerkunster oplært Factor, hvem det skal paaligge forinden i saa Henseende at legitimere sig, samt at tage Borgerskab.

2) at han er pligtig at eftersom, hvad der i Kongelig naadigst Resolution af 21 Febr. 1815 er forskrevet om 3de Exemplarers Indlevering af hvad der i hans Officin trykkes, hvorhos det paaligger hand i alle Maader at holde sig de Lovbestemmelser efterrettelig, som de ere eller herefter maatte vorde given, for saavidt de ham kunne vedkomme.

3) at han under privilegiets Fortabelse inden eet Aar fra Bevillings Dato skal have Bogtrykkeriet istand.

Fra Christiania og Altona

Med bevillingen i hånd gjaldt det å handle. Hvis ikke trykkeriet var i drift i løpet av ett år ville tillatelsen bli trukket tilbake. Og det var mye som måtte ordnes, de måtte skaffe en trykkpresse med tilbehør, de måtte få tak i en faktor som kunne stå for settingen og trykkingen, de måtte ordne med papirleveranser, de måtte få abonnenter til avisa de aktet å starte, de måtte oppmuntre folk til å skrive i avisa og de måtte etablere kontakt med bokhandlere slik at de fikk forhandlere til bøkene de skulle trykke. Alt dette burde være på plass i løpet av sommeren, vinteren var en usikker årstid når det gjaldt å få varer til byen.

I midten av mars 1832 hadde Hald og Aalholm klar subskripsjonsinnbydelse til avisa *Den vestlandske Tidende* som skulle være ryggraden i virksomheten til det nye trykkeriet. Mot slutten av mars sendte de subskripsjonsplanene til venner og bekjente for å få dem til å verve abonnenter blant annet i Egersund, Farsund, Lillesand, Grimstad, Tvedestrand, Risør, Åmli, Nissedal, Kragerø, Drammen og Trondheim. I tillegg

rykket de inn annonser i aviser i Christiania. I annonsen fremgikk det at avisa ville utkomme to ganger om uken, og at det var "En Avis af blandet Indhold og for alle Stænder. Dette Blads Tendents vil vorde mercantilsk, politisk og æsthetisk". Arendal lå spesielt gunstig til når det gjaldt handels- og skipsetterretninger fra utlandet, noe som ble brukt som et salgsargument. Man ønsket dessuten å motta bidrag fra leserne, enten det var bidrag av allmennyttig karakter eller ytringer om det offentlige. Utgiverne ville også bestrebe seg på å bringe estetiske stykker, enten det var originalarbeider eller oversettelser og utdrag fra andre publikasjoner. For å sikre seg originalarbeider skrev Hald og Aalholm til venner som allerede hadde ry som skribenter. Den 27. mars sendte de brev til Jacob Aall for "at henvende os til Dem med erbødigst Anmodning, at De vil hædre vort Blad med Bidrag fra Deres øvede og lærde Pen". Det ville selvsagt gjøre utgiverne stolte dersom han ville bidra, men mer enn det, "enhver Sandheds og Fædrelands Ven med Glæde vil læse og benytte, hvad Erfaring, Lærdom og høi Aand frembragte". Andre som ble tilskrevet i samme hensikt var prestene Simon Olaus Wolff og Wilhelm Henrik Buch.

Som vi så av bevillingen måtte Hald finne en faktor som var villig til å flytte til Arendal. Det er usikkert om Hald dro til Christiania for å ordne med forretningene knyttet til etableringen, eller om alt ble ordnet fra Arendal. Hvorom allting er, han fikk i alle fall Lars Andreas Krohn til å påta seg arbeidet som faktor. Krohn var født på Ringerike i 1813 og hadde i 1827 kommet i lære hos sin fetter Johan Jørgen Krohn som samme år hadde startet boktrykkeri i Christiania. Her hadde Lars Andreas Krohn blant annet hatt i oppgave å sette opposisjonsavisa *Statsborgeren* som ble utgitt av Peder Pedersen Soelvold. Da Krohn påtok seg å bli faktor for Hald ble det også avtalt at han skulle hjelpe til med modeller av det som trengtes av utstyr, slik at snekkeren i Arendal kunne innrede trykkeriet.

En ting var å skaffe faktor, en annen var å gå til innkjøp av selve trykkpressen. Fra midten av 1820-årene og et tiår fremover, ser det ut til at de fleste norske trykkerier kjøpte trykkpresse fra snekker Hansen i Christiania, også omtalt som mekanikus Hansen. Han leverte gode trykkpresser i tre til en overkommelig pris, og disse pressene ble derfor populære i Norge. Niels Christian Hald kjøpte imidlertid ikke en

av disse hjemmeproduserte pressene. Den 29. april forlot han Arendal for å reise til Hamburg for å kjøpe trykkpresse. Sannsynligvis bestilte han også skrifttyper til trykkeriet fra J.T. Trennert i Altona, den gang en havneby under den danske krone, i dag en bydel i Hamburg. Hald vendte tilbake til Norge mot slutten av mai, men trykkpressen ville først komme i midten av juli.

I begynnelsen av mai hadde Aalholm inngått avtale med sin far om at de kunne leie to værelser i farens hus for å sette opp trykkeri og bokhandel. I tillegg til å ordne med husvære hadde Aalholm kontaktet sine forbindelser i Honfleur for å få dem til å bestille papir til trykkeriet. Dessuten hadde de bestilt papir av kjøpmann Fredrik Wilhelm Poppe i Christiania. Papir var mangelvare i Norge, noe som førte til at det ofte var vanskelig å få tak i papir av god kvalitet. Det meste begynte imidlertid å ordne seg for Hald og Aalholm, og i løpet av våren og sommeren kom de også i kontakt med bokhandlere i Christiania, København og Hamburg.

Trykkeriet settes i drift

Om kvelden den 18. juli ankom trykkpressen Arendal, og utpakkingen kunne straks begynne. Lars Andreas Krohn var allerede i byen, og deler av det første manuskriptet var alt innlevert. Det bestod av de første kapitlene til skriftet *Om Bank- og Pengevæsenet*, første hefte i Jacob Aalls skriftserie *Nutid og Fortid*. Den 19. juli skrev Aalholm til Aall og lovet å sende ham skriftprøver så snart trykkeriet var montert. Tre dager senere kunne de sende skriftprøver av de første sidene av manuskriptet for å få Aalls vurdering. Prøvene ble godkjent, og 27. juli fikk Aall beskjed om at de to første arkene var ferdig satt. Et trykkark er et stort ark hvor det trykkes på begge sider og som så brettes i forhold til hvor stort format boken skal ha. Hvis arket blir brettet én gang får man fire sider i folioformat, blir det brettet to ganger (altså til en fjerdedel) får man åtte sider i kvartformat, blir det brettet tre ganger (altså til en åttendedel) får man 16 sider i oktavformat osv. Skriftet *Om Bank- og Pengevæsenet* skulle være i oktavformat, og hvert ark tilsvarte derfor 16 sider. Trykker og forfatter hadde nær kontakt gjennom hele prosessen, og ark for ark ble satt, korrekturlest og trykt. Heftet som tilsammen utgjorde omlag 250 sider var ferdig fra pressen i begynnelsen av november. Men dette var ikke den første trykksaken fra trykkeriet. Allerede 25. juli

leverte de trykte blanketter til *Tollboden*. Ved siden av de rent litterære trykkeoppdragene var det selvsagt også etterspørsel etter diverse blanketter og skjemaer. Den 31. juli kom så første nummer av avisa *Den vestlandske Tidende*. Antallet abonnenter var imidlertid ikke så stort som de hadde håpet, noe over 100 hadde tegnet seg. Den 8. august rykket de derfor inn en annonse i *Morgenbladet* hvor de informerte om at første nummer av avisa hadde forlatt pressen den 31. juli. Avisas pris ville per halvår koste to speciedaler for utenbys abonnenter. Fem dager senere ser vi at *Morgenbladet* for første gang gjengir en nyhet sakset fra *Den vestlandske Tidende*.

I de kommende årene kom det småtrykk, hefter og bøker innen ulike sjangre fra trykkeriet. De mest kjente er skriftserien *Nutid og Fortid* av Jacob Aall, Norges første sagnsamling, *Norske Sagn* av Andreas Faye og en av de tidligste norske kokebøkene, *Fuldstændig norsk Kogebog* av Karen Dorothea Bang.

Denne katalogen og utstillingen *Et utvalg bøker og trykk fra Arendals første trykkeri 1832-1840* viser bredden og dybden i trykkeriets utgivelser. Sammen med det tilhørende foredraget *Det første trykkeriet i Arendal*, er dette de første frukter av et arbeid Terje Bodin Larsen og Nils Voje Johansen har startet for å samle og registrere alt av opplysninger om og trykksaker fra *N.C. Halds Bogtrykkerie*, fra det ble etablert i 1832 og til det skiftet navn – først til *L.A. Krohns Trykkeri* i 1841, deretter til *T.D. Hjorthøys Bogtrykkeri* for til sist å ende som *Arendal Bogtrykkeri* i 1875.

KATALOG

Utarbeidet av Terje Bodin Larsen

Utstilling i Arendal bibliotek 10. desember 2011

Forfatter, forlegger og redaktør - adjunkt Niels Mathias Aalholm (1811-1894)

1. [N.M.Aalholm]: *Qvad, helliget Maren Otto Hald, paa hendes 24de Aars Fødselsdag den 29de August 1832, med Vendskab og Taknemmelighed, fra en oprigtig Ven.*

Arendal 1832, 6 s.

Maren Otto (eller Maren Otte) Furst var født 29. august 1808 i Arendal, død 26. januar 1892 i Kristiania. Gift med Niels Christian Hald 26. juli 1829.

Vi må anta at familievennen Aalholm laget dette vakre småtrykket til Marens fødselsdag 29. august 1832. Det må således være et av de aller tidligste Arendalstrykk, da første utgave av trykkeriets første og viktigste publikasjon - *Den vestlandske Tidende* – utkom torsdag 31. juli 1832. Forut for utgivelsen av *Qvad* hadde de riktignok allerede laget *Runer, helligede Niels Christian Hald paa hans 24de Aars Fødselsdag, den 19de August 1832*, som således er noen dager eldre

2. N.M. Aalholm: *Sjofna**, original norsk Nytaarsgave.

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie ved L.A.Krohn, Arendal 1832, 209 s.

Med dedikasjon fra Aalholm til presten og dikteren Simon Olaus Wolff (1796-1859):

*Hr. Pastor S.O.Wolff:
Forsmaae ei disse spæde Blomster der bydes ham,
med inderlig Höiagtelse og Hengivenhed af
N.M.Aalholm.*

Wolff var en nær venn av Aalholm og en ivrig debattant i *Den vestlandske Tidende*, blant annet som forsvarer av Andreas Fayers utgivelse av *Norske Sagn* i 1833. I 1836 utgav han sammen med Aalholm samlingen *Cabinets-Bibliothek af Noveller og Fortællinger af De bedste udenlandske Forfattere*, se kat. nr. 25.

*Sjofna - fra norrøn mytologi: gudinne for kjærlighet og ekteskap. Også mye brukt skipsnavn av Arendalsredere.

3. N.C. Hald og N.M. Aalholm: *Subscriptions Plan for Den vestlandske Tidende*.

Tillegg til Morgenbladet 28. mars 1832.

Subscriptions-Plan

I Haab om kraftig Medvirkning af dannede Medarbeidere agte Undertegnede at udgive et Blad under Navn af

"Den vestlandske Tidende",

En Avis af blandet Indhold og for alle Stænder.

Dette Blads Tendents vil vorde mercantilske, politiske og æsthetiske.

De vigtigste og interessanteste Handels- og Skibs-Efterretninger fra Udlandet ville blive meddeelte saa hurtigt som muligt, da Arendals nære Beliggenhed ved Havet og dets betydelige Skibsfart giver fortrinlig Anledning til at erholde saadanne Efterretninger ved Skibsleilighed næsten til enhver Aarstid. Udgiverne meddele af politiske Nyheder kun saadanne, som mottagne ved Skibsleilighed, kunne interessere ved deres Nyhed eller Vigtighed, og som ei i Forveien ere optagne i de øvrige politiske Blade. Derimod vil Bladet ved enhver Maaned Ende tillige indeholde en kort Udsigt over eller et Uddrag af de i dette Melleumrum indtrufne interessante politiske Begivenheder.

At levere originale Stykker af æsthetisk Indhold, Oversættelser og Uddrag af fremmede Forfatteres Arbeider, hvis Indhold og Omfang maatte egne sig for Bladet, skal ogsaa være Maalet for Udgivernes Stræben.

Med Taknemmelighed modtage de Bidrag af almeen nyttigt og interessant Indhold, saavelsom beviislige Ytringer om det Offentlige, eller om enkelt Personers mislige Færd, hvilke Dhrr. Forfattere ville indsende under Adresse til "Redactionen for Bladet den Vestlandske Tidende i Arendal". Fornærmelige og ugrundede Angreb, stridende mod Trykkefrihedsloven, vorde derimot ei indrykkede. Hvis der ønskes eller tillades, besørge Udgiverne tillige Ortographien eller Stilen rettet i de indsendte Bidrag.

Blader, der udkommer, saalænge Dampskibenes Fart varer, hver Tirsdag og Fredag, og om Vinteren hver Tirsdag og Lørdag, vil udgjøre 1/2 Ark i stort Format og blive trykt med samme Sort Typer, som denne Subscriptionsplan.

For Indenbyes-Abbonenter bestemmes Prisen for Halvaargangen til 1 1/2 Spd., der erlægges forskudsvis; Udenbyes-Abbonerere betale tillige den Porto, som efter indgiven underdanigst Ansøgning naadigst maatte vorde bestemt for Bladets Forsendelse med Posterne.

Vort Ønske saavel som Formaalet for vor Virken skal stedse være at tilfredsstille et dannet og retsindigt Publicums Fordringer med Hensyn til vort Blad, hvis Hovedøiemed er: at nytte og fornøie.

Arendal, i Marts Maaned 1832.

*N. C. Hald N.M. Aalholm
Cand. Theol.*

4. *Den vestlandske Tidende – En Avis af blandet Indhold og for alle Stænder.*

Første – Tredie Aargang. Redigeret af N.M. Aalholm. Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn.

Redaktør N.M. Aalholms eget eksemplar med hans navnetrekk. Aalholm var avisens redaktør fra starten i 1832 til 28. november 1835.

**Jernverkseier, politiker, forfatter og samfunnsdebattant,
Jacob Aall (1773-1844)**

5. *Fædrelandske Ideer af Jacob Aall, Ridder af Dannebrog-Ordenen og Ejer af Næs Jernværk.*

Trykt dedikasjon: *Min broder og Trofaste Ven Nicolai Benjamin Aall tilegnet disse Blade.*

Trykt hos H.T.Bachrud, Christianssand 1809, 106 s.

Jacob Aall fikk sine tidligste arbeider trykket først i København, deretter i Kristiansand. I *Fædrelandske Ideer* reiser han blant annet krav om forbedret folkeundervisning, egen norsk bank og universitet.

6. *Tegninger af Næs Jernværks Kakkelovne*

1ste Hæfte Kiøbenhavn 1821, Andet Hæfte G.L.Fehr i Christiania 1825.

Kataloger utgitt av Jacob Aall over ovnsmodeller og andre produkter fra Næs Jernverk i form av kobberstikk (1. hefte) og litografier (2. hefte). 1. hefte ble utgitt første gang i København 1809, med angivelse av verkets designer Henrik Meldahl på tittelbladet (*Tegninger af Næs Jernværks Kakkelovne ved Henrik Meldahl*). Ved opptrykket i 1821 er Meldahl tilbake i Danmark med egen jernstøperivirksomhet og hans navn er nå utelatt.

7. Jacob Aall: *Nutid og Fortid, Et Hæfteskrift*. Første-Tredie Bind.

Første Bind (*Om Bank og Pængevæsenet og sammes Indflydelse paa de vigtigste Næringsveie I Norge - Om Bjergværksvæsenet fornemmeligen med Hensyn til Norges Jernværker - Nogle Ord om Dagens Tone*) trykt i N.C.Halds Bogrykkerie af L.A.Krohn, Arendal 1832-33, 246 s, Andet Bind (*Om Kongsberg Sølvverk - Om den norske Banks Discontering - Et Brev til Recencenten af Nutid og Fortids 2det Hæfte i Bladet Vidar - Om Communevæsenet med specielt Hensyn paa Fattigvæsenet - Oversættelse af Fattigbalken efter den islandske*) trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn, Arendal 1834, 222-278 s, Tredie Bind (*Betragtninger over Næringsveienes indbyrdes Forhold i Fædrelandet - Om Pængevæsenet*) trykt i Det Lehmanske Officin, Christiania 1836, 402+157 s.

N.M. Aalholms eget eksemplar med hans navnetrekk.

8. P. Flor: *Recension over Nutid og Fortid af Jacob Aal (sic!), Jernværkseier, fornemmeligen over Afhandlingen i det tredie Hæfte betitlet: Nogle Ord om Dagens Tone*.

Trykt hos Jacob C. Abelsted, Christiania 1833, 48 s.

Peter Flor (1775-1848), politiker, redaktør og offiser. Utgav bl.a. Folkebladet sammen med Henrik Wergeland 1831-33. Radikal kritiker av bl.a. unionspolitikken og embetsmannsstyre, og går her sterkt i rette med en del av Jacob Aalls standpunkter.

9. *Om Oprettelsen af et Sygehuus i Nedenæs og Raabygdelagets Amt.*

Arendal 1839, 46 s.

Kommisjonens medlemmer var Jacob Aall, sorenskriver i Sand J.D. Nielsen og sogneprest Andreas Faye.

10. *Indstilling til Nedenæs og Raabygdelagets Amtsformandskab, fra den i Anledning af Oprettelsen af et Sygehuus i Amtet nedsatte Committee.*

Arendal 1840, 32 s.

Komiteen besto av Jacob Aall, sorenskriver Nielsen, sogneprest Andreas Faye, stadsfysikus Abraham Falch Kittel og distriktslege Alexander Møller

11. Jacob Aall: *Snorre Sturlasons norske Kongers Sagaer. Oversatte af Jacob Aall, Eier af Næs Jernverk.*

Trykt dedikasjon: *Norges og Sveriges Konge Carl Johan underdanigst tilegnet.*

Trykt i Guldberg & Dzwonkowskis Officin ved P.T. Malling, Christiania, Første Bind 1838, Andet og Tredie Bind 1839. 365 + 228 + 386 + XVIV s + ill.

12. Jacob Aall: *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800-1815 af Jacob Aall, Jernverkseier*

I-III. Forlagt af J.W.Cappelen. Trykt i P.T.Mallings Officin, Christiania 1844-1845.

13. *Catalog over Jacob Aalls Bibliothek.*

Utarb. av Herman Thrane.

Trykket i P.T.Mallings Officin, Christiania 1845,136 s.

Tekst på bakre omslag:

Jacob Aalls Bibliothek vil, dersom nogenlunde antageligst Buud skeer, underhaanden blive solgt enten under Eet eller i Samlinger bestaaende af de forskjellige Fag, i hvilken Anledning Lysthavende vilde behage at henvende sig til Assessor Jacob Aall i Christiania. Kan Salg underhaanden ikke komme i stand, skal Tid og Sted til Auctionen nærmere blive bekjendtgjort.

Auksjonen over Jacob Aalls bibliotek var sannsynligvis den største bokauksjonen i 1800-tallets Norge. Universitetsbiblioteket kjøpte mye av faglitteraturen, deler ble kjøpt tilbake til Næs av Jacob Aalls sønn Nicolai Aall som hadde overtatt verket, og deler ble spredt blant private samlere.

Herman Thrane (1809-1871), sogneprest i Holt, var lærer ved stiftsseminaret på Holt fra 1840 til 1861, og bestyrer og førstelærer fra 1861 til 1871.

Jacob Aall (1809-1879), sønn av Jacob Aall, høyesterettsdommer og statssekretær.

14. Wilhelm Munthe: *Et gammelt herregårdsbibliotek – Jacob Aall og hans boksamling på Nes Jernverk.*

Bibliofilklubben, Oslo 1941.

Wilhelm Munthe (1883-1965), overbibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Oslo.

Selskapelighet og dannet lesning

15. [Johan Ethers Beck]: *Hvedesbrødsdagene, Lystspil i 2 Acter, oversat efter Scribe, Melesville og Carmonches Vaudeville La Lune de Miel.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn, Arendal 1833, 22 s.

N. M.Aalholms eksemplar med hans navnetrekk.

Lystspillet må ha vært oppført på Arendals Comediehus på Tyholmen. Arendals Dramatiske Selskab var etablert i 1796 og Aalholm og Beck (1789-1849), som ellers drev rederi- og handelsvirksomhet i Kirkegaten i Arendal, var fremtredende medlemmer. ADS hadde forøvrig sine første forestillinger i Beckfamiliens gård, hvor kulissene ble laget med økonomisk bidrag fra Jacob

Aall. Becks kusine Maren Otto Fürst var for øvrig gift med N.C. Hald, se kat. nr. 1 m.fl.

16. [N.M. Aalholm]: *Halvtredsindstyve Kort-Cabaler eller Patience-Spil (efter det Svenske).*

Trykt dedikasjon: *Det Smukke Køn tilegnet!*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn, Arendal 1833, 24 s.

17. [N.M. Aalholm]: *Sang til Hs. Kongelige Höibed, Norges vicekonge, Kronprinds Oscar, i Arendal den 6te August 1833.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn. 4 s.

På reise langs kysten til Bergen besøkte kronprins Oscar Arendal 6. august 1833 og la i den anledning ned grunnstenen til byens andre Trefoldighetskirke, tegnet av Chr.H. Grosch, revet 1888.

N.M.Aalholms eget eksemplar med hans navnetrekk.

18. [N.M. Aalholm]: *Samling af udvalgte norske Sange I. National-Sange.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn, Arendal 1833, 16 s.

19. [N.M.Aalholm]: *Historiske Sange II.*

Arendal 1833, 16 s

20. *Vise om Axel Thordsen og Skjøn Valborg. Historiske Sange III.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie ved L.A.Krohn, Arendal 1833, 32 s.

21. [N.M. Aalholm]: *Samling av udvalgte norske Sange, V – Almuesange.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie ved L.A.Krohn, Arendal 1834, 20 s.

22. [N.M.Aalholm]: *Samling av udvalgte norske Sange, VI – Selskabsange.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie ved L.A.Krohn, Arendal 1834, 24 s.

23. [N.M. Aalholm]: *Samling av udvalgte norske Sange: Nationalsange - Historiske Sange - Almuesange - Selskabsange.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie ved L.A.Krohn, Arendal 1837, 16+16+20+24 s.

24. [N.M. Aalholm]: *Vignetter af norske Digtere.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn, Arendal 1833, 32 s.

Med dedikasjon fra Aalholm til Hr. Chr. Heyerdahl. Heyerdahl var postmester i Arendal.

25. S.O.Wolff og N.M.Aalholm: *Cabinets-Bibliothek af Noveller og Fortællinger af De bedste udenlandske Forfattere.*

Første Hefte (alt som utkom). Utgivelsesår angitt som 1836 på omslaget og 1837 på tittelblad. Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn, 94 s.

Tekst på bakre omslagsside: *Af Cabinets-Biblioteket vil, hvis et tilstrækkeligt Antal Subscribenter tegner sig, et Hefte paa 96 Duodesiider udkomme hver 4de eller 6te Uge. Subscriptionprisen er 20 sk pr. Hefte, og gjælder for 12 Hæfter. - Subscription modtages i Christiania hos Dhrr. Johan Dahl og Guldberg og Dżwonkowski, og i de øvrige Stæder hos Dhrr. Boghandlere.*

26. *Poetiske Forsøg af En Nordmand.*

Forfatter ofte angitt som Carl Bonaparte Roosen.

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie ved L.A.Krohn, Arendal 1835, 58 s.

Navnestempel skipperborger og handelsmann Mathias Schröder Aalholm, far til Niels M. Aalholm. Trykkeriet ble for øvrig først etablert i M.S.Aalholms gård i Rådhusgaten 14.

Carl Bonaparte Roosen, f. i Arendal 8. oktober 1800, d. i Kristiania 15. februar 1880. Offiser, kartograf og publisist.

27. W.H. Buch: *Samlede Digte, Første og Andet Hefte.*

Paa N.M. Aalholms Forlag Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn.
Arendal 1835, VII, 115, V, 95 s.

Wilhelm Henrik Buch, f. 1798 i Christiania. Teologisk kandidat 1825. Prest i Moland 1826-1834, i Aker 1834-1847, Holden 1847-1869.

Bundet sammen med:

28. W.H. Buch: *Maidagen paa Fjeldet. En Sagnidyl.*

Paa N.M. Aalholms Forlag Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn.
Arendal 1835, 60 s.

29. [N.M.Aalholm]: *Vittigt og Dumt, Gammelt og Stygt : en Samling af Anecdotex.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn, Arendal 1835, 32 s.

30. Gabriel Ferdinand Hetting: *Beskrivelse over Premier-leutenant G.F. Hettings Forliis i Nordsoen, hans mærkverdige redning, samt Grønlandsreise i Foraaret 1838. Fortalt af ham selv.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn, Arendal 1838, 99 s.

Sjøoffiseren Gabriel Ferdinand Hetting (1810-1857) tilhørte en familie med sterk tilknytning til Næs Jernverk, hvor farfaren Ulrich Frederik Hetting (1725-1787) var forvalter.

Det nyttige

31. *Peder Thomassons og Hustru Lovise Grooss Testamente.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie ved L.A.Krohn, Arendal 1832, 24 s.

En av Hald og Krohns første utgivelser var en trykt utgave av testamentet til byens store legatstiftere, kjøpmann og skipsreder Peder Thomasson (1755-1809) og hustru Lovise Grooss (1754-1815).

32. Sven Svenson (Pseudonym for Johan Teophil Nathorst): *Den kloge og forstandige Sven Anderson. en gammel Faarerøgte, eller en kort og sandfærdig Beretning om hvorledes Sven Anderson i Landsbyen Lyngberg reddede sine Faar under den store Dødelighed blandt Faarene forgangne Høst og Vinter; samt om hvorledes han erholdt dobbelt saa meget Uld som ellers. Optegnet og til det Almindeliges Tarv udgivet af hans Søn Sven Svenson.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie ved L.A.Krohn, Arendal 1835, 14 s.

Johan Teophil Nathorst (1794-1862), svensk agronom som grunnla flere landbruksskoler i Sverige på 1840-tallet. Han var særlig opptatt av saueavl. I tillegg til flere større avhandlinger om samfunnsøkonomi og landbruksspørsmål, skrev han flere folkelige småskrifter om de samme tema.

33. Andreas Faye: *Alf Thorsen, den forstandige Bonde.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn, Arendal 1838, 39 s.

Andreas Faye (1802-1869), prest og folkeminnesamler. Etter teologisk embetseksamen i 1828 ble han i 1829 ansatt som lærer ved Arendals Real- og Middelskole før han 1833 ble utnevnt til sogneprest i Holt. I 1839 ble han i tillegg forstander og førstelærer ved det nyopprettede Christianssands Stifts Lærerseminarium, og han regnes derfor som den første rektor på det som i dag er Universitetet i Agder.

34. [Christian Holm]: *En kort Anviisning til Urte- og Frugt-Havers Anlæg og Dyrkning*, udgivet efter Foranstaltning af Nedenæs og Raabygdelaugets Amts Landhuusholdningsselskab.

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn , Arendal 1837,16 s.

Christian Holm (1783-1855) var forvalter på Næs Jernverk og bosatt i Forvaltergården i Tvedestrand. Som en av stifterne av Landhuusholdningsselskabet var han ivrig opptatt av hagebruk og eide flere hage- og landbrukseiendommer i Tvedestrands omegn, blant annet Tangen gård kjøpt fra Jacob Aalls arvinger. Møtte som stortingsrepresentant for Nedenæs og Raabygdelaugets Amt i 1833.

Det oppbyggelige

35. *Dr. Morten Luthers udførlige Forklaring over St. Pauli Epistel til de Galater / efter Fleres Ønsker udgivet i det norske Sprog efter en gammel Oversættelse af den af Johan Georg Walch udgivne tydske Udgave, som af ham er forøget med en ny Fortale, i hvilken haves en historisk Efterretning, saavel om Epistelen til de Galater i sig selv, som og om denne Forklaring; med tvende Registre.*

N.C. Halds Bogtrykkerie. Trykt hos og forlagt af L.A.Krohn, Arendal 1837, 547 s.

36. *Gustav Friedrich Dinter: Bønebog for Børn – med nogle Forandringer oversat efter 5. Opl. af "Schulgebete" af N.M. Aalholm.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie ved L.A.Krohn, Andet oppl. Arendal 1835, 35 s. Første opplag utkom 1833.

En av de første bøker for barn utgitt i Norge. Gustav Friedrich Dinter, (1760-1831), tysk teolog og pedagog, professor i Königsberg. Foruten mange fagarbeider utgav han bibelverker, der han hevdet at Bibelen bare skulle være autoritet i religiøse spørsmål, ikke i historiske og naturvitenskapelige.

Det lærde

37. *Andreas Faye: Norske Sagn samlede og udgivne af Andreas Faye, Lærer ved Arendals Real- og Middelskole, og Medlem af det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondhjem.*

Trykt motto på tittelside: *Jeg har de gamle Sagn saa kjær – S.O.Wolff.*

Dedikasjon fra Andreas Faye til D. Juell – sannsynligvis presten Daniel Bremer Juell (1808-1855), som på dette tidspunkt var bestyrer ved borgerskolen i Kragerø.

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie af L.A.Krohn, Arendal, 1833.
XXXI+256+VI s.

Den første sagnsamling bok utgitt i Norge.
Tilhører Næs Jernverksmuseum.

38. Nicolai Henrich Jæger: *Hollandsk Grammatik, eller Vejledning til med Lethed, at lære sig selv det Hollandske Sprog / efter P. Weilands Nederduitsche spraakkunst, med nødvendige Forøgelser og Hollandsk Læsebog.*

Trykt i N.C.Halds Bogtrykkerie ved L.A.Krohn, Arendal 1835, VIII + 118 + 60 s.

Nicolai Henrich Jæger (1780-1846), jurist og filolog. Ved siden av sitt byfogdembete i Arendal, skjønnlitterære og naturvitenskapelig sysler, utførte Nicolai Henrich Jæger et pionerarbeid i nederlandsk filologi med sitt store ordboksverk *Hollandsk Lexicon for Norske og Danske* (Christiania 1829-31) samt *Hollandsk Grammatik og Hollandsk Læsebog*. Farfar til bohemen og forfatteren Hans Jæger (1854-1910), som tilbrakte deler av sin oppvekst som fosterbarn hos Hanna og Niels M. Aalholm.

39. N.M.Aalholm: *Kortfattat norsk Sproglære, til Brug i Almueskoler.*

Trykt af L.A.Krohn, Arendal 1835, uten paginering.

Tekst bakomslag: Denne lille Bog sælges i Arendals Bogtrykkerie og hos Rigets Boghandlere heftet for 8 sk. pr.Expl. Til Efterretning for Dhrr. Præster og Skolelærere tjener, at man, naar i det mindste 30 Expl. paa eengang lages, ved at henvende sig til Forfatteren erholder 10 Pct. Rabat.

40. Johannes Musæus: *Prolegomena* til en vordende Lovgivning angaaende Religionsfriheden : et Forsøg.*

Arendal 1840, 131 s.

Johannes Musæus (1802-1878) var overlærer og bestyrer av Arendals Readl- og Middelskole fra 1834 til 1843. Musæus var filolog, men sterkt filosofisk interessert. I 1839 konkurrerte han med Mauritz Hansen og J.S. Welhaven om lektorposten i filosofi ved Universitetet i Oslo og på nytt i 1841 med M.J.Monrad. Første gang ble Welhaven og andre gang Monrad utnevnt. Etter sin tid som redaktør i *Den vestlandske Tidende* ble for øvrig N.M.Aalholm ansatt av Musæus som adjunkt ved skolen.

*Prolegomena: Større innledning eller fortale.